

Yeni Ekonomi Sosyolojisinde Sosyal Yapı: Eleştirel Gerçekçi Bir Kritik

Fatma Esra SOYLU (https://orcid.org/0000-0002-3183-1179), Alanya Alaaddin Keykubat University, Turkey; fatma.soylu@alanya.edu.tr

Social Structure in New Economic Sociology: An Evaluation Through a Critical Realist Approach

Abstract

This study argues that New Economy Sociology is insufficient in conceptualising social structure. In the new economic sociology, the social structure is defined through social networks, which are perceived as interpersonal relations. Since this explanation ignores the layered and stratified nature of social reality, its analysis is limited to the empirical level and remains a reductionist analysis. In The Critical Realist approach, social structures constitute a profound dimension of reality where there are mechanisms that produce social phenomena. Social structures generate social relations and norms but cannot be reduced to what it has created. This non-reductionism proves that social structures are not identical to interpersonal social ties or social networks. Social structures make individual actions possible, and these individual actions can transform the social structures. The study argues that the Critical Realist approach conceptualises the social structure necessary for economic and social theory.

Keywords : New Economic Sociology, Critical Realism, Social Structure, Networks.

JEL Classification Codes : B41, B50, Z13.

Öz

Bu çalışmanın amacı; iktisat bilimini toplumla olan bağı kopardığı gerekçesiyle eleştiren ve bu bağı tekrar kurduğunu iddia eden Yeni Ekonomi Sosyolojisinin, sosyal yapı ontolojisinin yetersiz olduğunu ileri sürmektir. Yeni Ekonomi Sosyolojisinin, sosyal yapı kavramsallaştırması, kişiler arası ilişkiler olarak algılanan “sosyal ağlar” aracılığıyla açıklanmaktadır. Bu açıklama biçimi, sosyal gerçekliğin katmanlı ve tabakalaşmış yapısını göz ardı etmesi nedeniyle, analiz ampirik düzeyle sınırlanmış, indirgemeci bir analizdir. Çünkü sosyal gerçeklik yalnızca ampirik düzeyi değil reel ve aktüel düzeyleri de içermektedir. Eleştirel Gerçekçilik yaklaşımında ise sosyal yapılar, toplumda görülen olguları üreten mekanizmaların bulunduğu, sosyal gerçekliğin derin boyutunu oluşturur. Sosyal yapılar, sosyal ilişkileri ve pratikleri üreten ve ürettiklerine indirgenemeyen bir yapıdır. Bu indirgenemezlik, sosyal yapının, kişiler arası sosyal ilişkilerle veya sosyal ağlarla özdeş olmadığını gösterir. Sosyal yapılar, kişilerin eylemlerini mümkün kılan ve yine kişilerin eylemleriyle dönüştürme imkanına sahip olduğu ve ontolojik olarak kişilerden ve aralarındaki ilişkilerden/pratiklerden önce var olan yapılardır. Çalışma, iktisadi ve sosyal teori için gerekli sosyal yapı kavramsallaştırmanın, Eleştirel Gerçekçilik yaklaşımı tarafından sunulduğunu ileri sürmektedir.

Anahtar Sözcükler : Yeni Ekonomi Sosyolojisi, Eleştirel Gerçekçilik, Sosyal Yapı, Ağlar.

1. Giriş

İktisat biliminin, özellikle de ana akım iktisadın eleştiri aldığı, en önemli kurucu varsayımlarından biri, atomistik birey anlayışıdır. Birbirinden bağımsız, etkileşimsiz ve temsili olan bu birey, iktisadın bir “bilim” olma serüveninde, ona en çok yardımcı olan dayanağı olmuştur. Bilim olduğunu iddia eden ana akım iktisat, bir anlamda “insan”sızlaşmıştır da. İnsan, iktisat ve sosyoloji ayrışmasında, sosyolojinin vesayetinde kalmıştır. Bu iki bilim arasında 1970’lere kadar süren bir iş bölümü mevcuttur. İktisat, bireylerin verili amaçlar karşısında rasyonel seçimlerle optimizasyon eylemine odaklanmışken, sosyoloji bu amaçların toplumsal kökenleriyle meşguldür. İktisat bireysel rasyonaliteyi vurgularken, sosyoloji yapılar, kültür ve değerleri öne çıkarır (Yılmaz, 2012: 3). 1970’lerde sonra ise bu iki bilimin dirsek temasları başlamış ve her iki bilim dalı içinden diğnerinin alanına müdahale başlamıştır. Bu gelişmelerden Yeni Ekonomi Sosyolojisi bu çalışmanın konusudur.

İktisat menşeiili isimlerin sosyoloji alanına müdahalesi bir yandan ilerlerken, iktisadın emperyalizmine karşı çıkan sosyoloji alanından da iktisadi alana yönelim başlamıştır. İktisadın sosyal alana doğru ilerleyişini Yeni Kurumsal İktisat temsil ederken, 1980’lerde ortaya çıkan Yeni Ekonomi Sosyolojisi, iktisadi alanın analizinde sosyolojiyi iş başına çağırın yaklaşım olmuştur. Yeni Ekonomi Sosyolojisi bir Kuzey Amerika olgusudur ve Avrupa’da destekçisi azdır (Swedberg, 1997: 164). Granovetter’i takip eden ve kurumsal kaleleri Kuzey Amerika Üniversiteleri olan bir grup isim bu yaklaşımın gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu isimler arasında Neil Fligstein, Viviane, Zelizer, Frank Dobbin, Paul DiMaggio, Brian Uzzi, Harrison White gibi birçok isim yer almaktadır (Swedberg, 1997: 166).

Richard Swedberg, modern sosyal bilimlerdeki en önemli gelişmenin, ana akım iktisadın kurumları ihmal eden yaklaşımlarını eleştiren ve bu boşluğu doldurmaya çalışan teoriler olduğunu dile getirmektedir. Kurumları dahil eden analizlerin çeşitliliğinden bahseden Swedberg, sosyal bilimlerdeki bu yarışta Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nin önemli bir yarışçı olduğunu ve öyle de kalacağını düşünmektedir (Swedberg, 1997: 161). Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nin doğuşu, Mark Granovetter’in 1985 tarihli “Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness” isimli makalesiyle ilişkilendirmektedir. Bu makale Swedberg’e göre oldukça önemli bir makaledir ve hatta Yeni Kurumsal İktisat’ın şimdiye kadar yapılmış en iyi eleştirisini içermektedir.

Granovetter’in en büyük başarısı, Swedberg’e göre, ana akım iktisada yöneltilen eleştiri odağını değiştirmesidir. Bu bağlamda, Granovetter, iktisadın -özellikle de ana akımın- gerçekçi olmayan varsayımlarından olan rasyonalite eleştirisine odaklanmaktan ziyade, sosyal yapının ihmal edilmesine rotayı çevirmiştir (Swedberg, 1997: 162). Granovetter, yeni ekonomi sosyolojisinin kurucu metni olarak bilinen makalesinde, neoklasik iktisada eleştiri yöneltilecek temel alanın, iktisadi aktörlerin birbirinden izole biçimde karar almaları yaklaşımı olduğunu dile getirmiştir. Başka bir deyişle, iktisadi eylemi gerçekleştiren aktörler, birbirinden bağımsız etkileşimsiz ve asosyal değillerdir.

Sosyoloji bilimi içerisinde çıkan, Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nin eleştirisi “gömülü olma” (embeddedness) ve “ekonominin sosyal yapılanışı” olarak iki başlık altında toplanır (Swedberg, 1997: 161). Granovetter’de anlam değiştiren gömülü olma kavramı, ilk defa Karl Polanyi tarafından kullanılmıştır. Polanyi’ye göre, ekonomi, kapitalist öncesi toplumlarda sosyal/toplumun organik bir parçasıdır, yani ekonomi topluma yerleşiktir. Kapitalist toplumlarda ise bu durum tersine dönmüştür. Polanyi’ye göre, modern kapitalist toplumlarda, ekonominin toplumsal ilişkiler içinde yerleşik olması gerekirken, toplumsal ilişkiler ekonomi içinde yerleşiktir. Polanyi gömülü olma/yerleşiklik kavramını, kapitalizm öncesi toplumlar için ekonominin toplumsal ilişkiler içine yerleşmesi durumu için kullanmıştır. Günümüz kapitalist dünyasında yerleşiklik/gömülü olma kavramı değil, yerleşik olmama (*disembeddedness*) hakimdir (Polanyi, 2009: 101).

Granovetter’in sözü geçen makalesinde ise gömülülük, iktisadi davranışın ve kurumların, süregelen sosyal ilişkiler ağı içerisinde gömülü olduğunu, başka bir deyişle iktisadi alanın sosyal alandan bağımsız olmadığını vurgulamak için kullanılmıştır (Swedberg, 1997: 165). Granovetter’e göre iktisadi eylemler tamamıyla sosyal eylemlerdir ve bu eylemler sosyal ilişkiler sistemi içerisinde gömülüdür ve sosyal ilişkiler, aklar terimleriyle anlaşılmalıdır. 1985 tarihli makalesinde insanların, ne toplumsal bağlamın dışında bir atom gibi, ne de verili senaryoya uyan köle gibi davrandıklarını ileri sürer. Granovetter’e göre insanların eylemleri toplumsal ilişkilerin somut süregelen sistemlerinde saklıdır. İktisadi hayatta güvenin üretilmesinden, esas olarak kurumsal düzenlemeler veya ortak inançlar veya normlar gibi genel ahlaktan ziyade, toplumsal ilişkiler sorumludur (Granovetter, 1985: 487)¹.

Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nin, sosyolojiyi iş başına çağırmasına vesile olan, bireyin, iktisatta eksik sosyalleşmiş (*under-socialized*) olarak ele alınmasıdır. Yeni Ekonomi Sosyolojisi aynı zamanda sosyolojiyi de bireyi aşırı sosyalleşmiş (*over-socialized*) olması sebebiyle eleştirir. Eksik sosyalleşmiş yani atomize birey, iktisadi eylemi yalnızca faydacı kişisel çıkarı indirger. Aşırı sosyalleşmiş birey yaklaşımı ise insanı tamamen toplum tarafından şekillendirilmiş bir varlık olarak ele almaktadır (Granovetter, 1985: 485). Yeni Ekonomi Sosyolojisi’ne göre ana akım teori, sosyal yapının ve sosyal ilişkilerin, üretim, tüketim ve bölüşüm üzerindeki etkilerini ihmal eder. Sosyolojide olan ise iktisadi etkilerin, sosyal davranıştan dışlanmasıdır. Sonuç olarak iktisadi analizde “atomistik birey” yaklaşımı terkedilmeli, yerine sosyal yapı ve ilişkiler içerisinde güdümlenen birey yer almalıdır. Atomizasyonun karşıt savı ise Granovetter’de gömülülüktür (Swedberg, 1997: 164).

Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nde ikinci temel kavram, ekonominin sosyal yapılanışdır. Bu yaklaşım Peter Berger ve Thomas Luckmann’ın ünlü kitabı “Social Construction of Reality” (1966) kitabından gelmektedir. Bu kavram Granovetter’in 1985 çalışmasında yer

---

¹ Buradaki eleştiri aslında Yeni Kurumsalcılığa yapılmıştır. Yeni Kurumsalcılık yaklaşımına göre kurumlar, anayasalar, kanunlar, mülkiyet hakları gibi formel ve yaptırımlar, tabular, adetler, gelenekler gibi enformel unsurlardan meydana gelir. Ayrıca Granovetter Yeni Kurumsalcılığı, somut ilişkilere ve ağ yapılarına referansını eksik olmasıyla da eleştirir (Nee, 2013: 64-66).

almasa da daha sonraki çalışmalarında yer alır. Granovetter'in, Berger ve Luckmann'a eklediği şey ağ perspektifidir. Ağların, bir kurumun oluşmasının erken aşamalarında nasıl önemli bir role sahip olduğu argümanı üzerinde durur (Swedberg, 1997: 165). Gündelik hayatta işlerin yürüme şekli, bazı durumlarda spesifik bir gerçeklik kazanmakta ve sosyal aktörler tarafından bağımsız bir varlık olarak görülmektedir. Granovetter, 1992 tarihli makalesinde bunu somut terimlerle ifade eder. İnsanlar arasındaki etkileşim ağlar üzerindedir. Bu ağlar belirli koşullarda yoğunlaşırlar ve kararlı yapılara dönüşürlürler. İşte bu kararlı yapılar, yeni iktisadi kurumlardır. Swedberg (2019: 269), sosyal yapının, Yeni Ekonomi Sosyolojisi'nde belirsiz bir kullanımı olduğuna dikkat çekmiştir ve ama bu alanda yapılan çalışmalarda iktisadi davranışın ve iktisadi kurumların bir tür sosyal etkileşimle oluştuğuna işaret edildiğini de eklemektedir. Etkileşime giren insanlar bir din üretebileceği gibi ekonomi de oluşturabilirler.

Bu çalışmada amaçlanan, Yeni Ekonomi Sosyolojisinin iş başına çağırıldığı sosyal yapı ve sosyal ilişkiler yaklaşımının kısıtlılığına dikkat çekmektir. Bu amaç doğrultusunda ilerleyen bölümde, Yeni Ekonomi Sosyolojisi'nin yaklaşımına yöneltilen eleştirinin inşasından önce, iktisat biliminde benimsenen çeşitli sosyal yapı kavramsallaştırmalarına değinilecektir. Ayrıca sosyal ve iktisadi teorinin benimsemesi gereken yaklaşım olarak, Eleştirel Gerçekçilik yaklaşımının, sosyal yapı ve ilişkisellik kavramlarına değinilecektir.

2. İktisat Bilimi İçin Sosyal Yapı

Sosyal yapı kavramı birçok sosyal bilim disiplini için önemli bir kavram olmasına rağmen, iktisat bilimi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Çoğu iktisat teorisi, özellikle de Ortodoks teori, yapısal yöntemlerden uzak durur ve sosyal yapıya çok az atıfta bulunur veya hiç atıfta bulunmaz. Özellikle marjinalist devrimle birlikte yerleşen Neoklasik paradigma sonrası, sosyal yapıyla ilişkisini kesmiştir. Tüm iktisadi analizi, piyasaya ve onun denge analizine indirgeyen iktisat bilimi, insanı da yalnızca kişisel çıkar peşinde, etkileşimsiz ve makine benzeri biçimde ele alarak, aslında analiz dışı bırakmıştır.

Metodolojik bireyciliğe dayalı Ortodoks iktisadın, denge analizleri için gerekli olan iktisadi davranış modelinde, sosyal yapı fikri her zaman tehlike oluşturmuştur. İnsanların daha büyük bir bütün oluşturmak için bir araya getiren herhangi bir yapı, Neoklasik iktisadın çekirdek fikri olan atomistik ve rasyonel birey yaklaşımı ile çelişir. Atomistik ve rasyonel bireyin, sosyal yapının analize dahil edilmesi uğruna terkedilmesi ise yalnızca bu iki yaklaşımın değil, piyasanın kendiliğinden düzeni ve dengesi fikrinin de yıkılması anlamına gelecektir. Bu sebeple Neoklasik ekolün sosyal olanla işi kalmamıştır. Başka bir deyişle, kendi kendini düzenleyen piyasa ideali uğruna, iktisat insansızlaştırılmıştır.

Eleştirel Gerçekçilik, özellikle ana akım iktisadın tutarsızlıklarına ve başarısızlıklarına dair detaylı bir sorgulama yürütmüş ve uygun bir yöntem önermiş önemli

bir araştırma programıdır². Eleştirel Gerçekçilik araştırma programının amacı, iktisatı indirgemeci olmayan bir teorik çerçeve içine yerleştirmektir (Lawson, 1997; Jackson, 1995). İndirgemecilikten kasıt, ana akım iktisadın incelediği iktisadi gerçekliğin kapalı bir sistem olarak kabul edilmesidir. Ana akım iktisadın kullandığı matematiksel ve tümdengelimci metod, yalnızca kapalı sistemlerde var olan ampirik düzenlilikleri keşfetme amacındadır. Bir sistemin kapanması için gerekli koşullar, atomistik birey yaklaşımı ve izolasyondur. Matematiksel tümdengelimci metodun ampirik düzenlilikleri keşfedilmesi için, sosyal gerçeklik birbirinden izole atomlardan oluşan bir yapıya dönüşmüştür (Lawson, 2003: 16).

Eleştirel Gerçekçilik yaklaşımı çalışmanın amacı için de oldukça önemli bir uğraktır. Çalışmada Yeni Ekonomi Sosyolojisinin, Neoklasik iktisada yönelttiği eleştirilerının odağı olan atomistik birey varsayımı yerine önerdiği sosyal yapıya gömülü iktisadi eylem yaklaşımının yetersizliği gösterilmek istenmektedir. Bu yaklaşımın, sosyal alana dair kısıtlı kavrayışının nedenlerini ortaya koymak, ancak benimsenmesi gereken sosyal yapı kavrayışını önden betimlemekle mümkün olacaktır. Dolayısıyla Yeni Ekonomi Sosyolojisinin sosyal ilişkiler ağı olarak sosyal yapı kavramsallaştırmasına geçmeden önce, ana akım iktisadın başarılı bir eleştirisini yürütmüş olan Eleştirel Gerçekçilik yaklaşımında yer alan sosyal yapı ve sosyal ilişkiler yaklaşımına değinmek gerekmektedir.

İnsanlar ve sosyal yapılar arasındaki ilişkilere dair önemli sorular ve sorunlar bulunmaktadır. Sosyal yapıların, insanların toplamından mı oluştuğu ya da bu yapının insanlardan ayrı ve insanların işgal ettiği farklı roller ve pozisyonlar içeren bir varlık mı olduğu konusunda bir fikir birliği yoktur. Eleştirel Gerçekçilik yaklaşımının kurucusu Roy Bhaskar, toplum birey arasındaki ilişkiye dair temel üç yaklaşımdan bahseder. İlki Max Weber'in temsil ettiği, sosyal nesnelere, yönelimsel ve anlamlı insan davranışı sonuçları olarak gören yaklaşım. İkincisi Emile Durkheim'in temsil ettiği, sosyal olguları bireye dışsal ve zorlayıcı gören yaklaşım. Üçüncüsü ise Peter Berger'in temsil ettiği, toplumun, kendini yeniden üreten bireyler ürettiği yaklaşım. Bhaskar bu üç yaklaşımın da eksik ve yanlış

---

² *Ana akım iktisadi, sosyal gerçekliğin doğasını yanlış belirlediği gerekçesiyle eleştiren Heterodoks okullardan biri de Post Keynesyen iktisattır. Post Keynesyen iktisatçılar arasında, iktisat biliminde gerçekçi (realist) bir uyumlanma (orientation) gerekliliğine vurgu yapan ve sosyal/iktisadi gerçekliğin doğasına dair dikkatli bir sorgulama ihtiyacını ortaya koyan isimlerden en önemlisi Tony Lawson'dur. Lawson, 1980'lere kadar çalışmalarını felsefi realizm çerçevesinde yürütmüş ve 1980'lerde Roy Bhaskar'ın fikirleriyle tanışmıştır. Lawson, sosyal bilimcilerin özellikle sosyoloji olmak üzere diğer sosyal bilim dallarında Eleştirel Gerçekçiliğin felsefi terminolojisinin kullanılmaya başlandığını gördükten sonra, iktisat bilimi içinde aynısını yapma kararı almıştır (Dunn, 2009: 485). Lawson, sosyal gerçekliği, sosyal ilişkileri de içeren dinamik bir alan olarak tanımlamaktadır. Sosyal gerçeklik, içsel ilişkilerden oluşan, dinamik, organik ve aynı zamanda tabakalaşmış (structured) bir alandır. Bu ifadenin ima ettiği ise, sosyal yapının, insan pratiğine indigenememesi ve altta yatan mekanizma ve süreçlerden oluştuğudur (Lawson, 2003: 17). Ana akım iktisadın benimsediği yöntemin gerektirdiği gerçeklik, başka bir deyişle önvarsaydığı ontoloji, gerçeklikle bağdaşmaz. Gerçek dünya, izole atomlardan oluşan kapalı bir sistem değil, organik, içsel olarak ilişkili, değer ve anlam içeren, tabakalaşmış açık bir sistemdir. Lawson'ın gerçekçi uyumlanma olarak tanımladığı ise kapalı bir sistem olarak tahayyül edilen iktisadi gerçekliğin, açık bir sistem olduğunun kabul edilmesi ve kullanılacak yöntemin de bu ontolojiyle ilişkili olarak güncellenmesidir.*

olduğunu düşünür. İlk yaklaşımda, iradecilik, ikinci yaklaşımda şeyleştirme vardır. Üçüncü yaklaşım ise her iki sorunu aşmak yerine aslında ikisini birleştirmiştir (Bhaskar, 2013: 57).

Bhaskar bu üç modelin yerine “*dönüşümsel sosyal etkinlik modeli*”ni önerir. Bu modele göre sosyal formlar, bireylerin faaliyetlerinin zorunlu bir koşuludur. Bireyler, etkinlikte bulunabilmek için bir sosyal forma gereksinirler. Sosyal formların sahip oldukları nedensel güç ise *insan failliği* olarak belirlemiştir. Böylece sosyal formların, bu önceden var olmaları *dönüşümsel bir sosyal etkinlik modeli* gerektirmektedir. Bu model, sosyal bilimin inceleme nesnesine dair *ilişkisel* bir kavrayış gerektirir. Bu kavrayışa göre, toplum bireylerden oluşmaz, bireylerin içinde yer aldığı ilişkilerin toplamını ifade eder. Bilimsel teori, sosyal hayatın olgularından, bunları zorunlu kılan *ilişkilere* doğru bir seyir izlemektedir. Fakat bu olguların failleri, bu ilişkilerin farkında bile olmayabilirler (Bhaskar, 2013: 48).

Bhaskar’a göre toplum, yönelimsel insan eylemi için zorunlu koşulları sağlar ve yönelimsel insan eylemi de onun için zorunlu bir koşuldur. Toplum, yalnızca insan eyleminde mevcuttur ama insan eylemi de daima şu veya bu sosyal formu ifade eder ve kullanır. Fakat bunlardan hiçbiri bir diğeriyle özdeşleştirilemez, bir diğere indirgenemez ve bir diğeri aracılığıyla açıklanamaz. Toplum ve bireyler arasında ontolojik bir yarıklık bulunmaktadır ve toplum ve bireyler arasındaki ilişkiye dair yaklaşımlar, bu yarıklı görmezden gelmektedir. Weber’in yaklaşımında insanın failliği, yani eylemleri vardır, fakat koşullara yer yoktur. Durkheim’in yaklaşımında, koşullar kabul edilir, fakat insan eylemlerine yer yoktur. Berger’in yaklaşımında ise hem koşullar hem de insan eylemleri yer alsa da ontolojik yarıklık yoktur, yani bu iki düzey arasında yapılması gereken ayrıma yer verilmemiştir (Bhaskar, 2013: 61). Kişiler ve toplumlar arasına ve bunu takiben, insan eylemleri ile sosyal yapıdaki değişimler arasına kategorik bir ayırım çizmek çok önemlidir. Bhaskar, toplumu insan eylemlerinden bağımsız var olduğu şeklindeki yaklaşımı şeyleştirme hatası olarak ve yine toplumu insan eylemlerinin ürünü olarak okumayı da iradeciliğin hatası olarak tanımlar (Bhaskar, 2013).

Bhaskar, sosyal yapıyı geçmişten miras alınmış ve insan failliği perspektifinden veri olarak görmektedir. Failler önceden var olan sosyal yapıyı, bu yapı sanki onlara dışsal bir şeymiş gibi deneyimlerler ve bu yapıyı ya pasif kalarak ya da eylemde bulunarak yeniden üretirler. Rol temelli sosyal yapı, bireye dışsal olan yapının kimliğini korur, ancak faillerin onu yeniden üretmesine izin de verir (Jackson, 2003: 732).

Bhaskar’a göre toplumlar kişilere indirgenemez. Toplum ve kişiler arasındaki bağlantı dönüşümsel sosyal etkinlik modeli tarafından kurulur. Sosyal formlar her türlü yönelimsel edimin zorunlu koşuludur. Bu formların önceden var olmaları, bu formların bilimsel araştırmanın olası nesnelere olmasını sağlar. Bu formların sahip oldukları nedensel güçler de onların gerçekliğini tesis eder. Sosyal formların taşıdığı nedensel güç, insan failliği tarafından dolayımlanır (Bhaskar, 2013: 47). Bhaskar natüralizmin olanaklılığını göstermeye çalışırken, olası bir sosyolojinin özerkliğini ve bu şekilde tasarlanmış her türlü

nesnenin gerçekliğini tesis etmeye çalışır. Bu da şu anlama gelir, toplumlar kişiler gibi daha basit nesnelere indirgenemez, karmaşık ve gerçek nesnelere (Bhaskar, 2013: 49).

Bhaskar’ın ‘sosyal’ tanımı metodolojik bireycilerden farklıdır. Sosyoloji özü itibarıyla geniş ölçekli kitlesel ya da grupsal davranışla ilgilenmez. Daha ziyade sosyoloji, “bireyler (ve gruplar) arasındaki istikrarlı ilişkilerle ve bu ilişkilerin arasındaki ilişkilerle (ve bu türden ilişkiler, doğa ve bu türden ilişkilerin ürünleri arasındaki ilişkilerle)” ilgilenir. Sosyolojinin inceleme konusu, en kaba haliyle kapitalist işçi, milletvekili seçmen, öğrenci ve öğretmen arasındaki ilişkilerdir. Bhaskar’a göre bu ilişkiler göreceli olarak genel ve süreklidir. Grev gibi veya bir gösteri gibi toplumsal bir olayda sergilenebilecek tarzda kitle davranışını incelemeyi içermez (Bhaskar, 2013: 51). Bhaskar, kolektif olguların kalıcı ilişkiler olarak ele alındığı gerçekçi ve ilişkisel bir görüşe sahiptir ve bu sebeple sosyoloji gruplarla ve de davranışla ilgilenmez (Bhaskar, 2013: 53). Bhaskar’ın ifadesiyle toplumla ilgilenirken “çok özgün bir kendilikler uğraştığımızı fark etmek gerekir; kendi etkilerine indirgenemez ama sadece etkileri bakımından mevcut bir yapı” (Bhaskar, 2013: 65).

Bhaskar (2020: 116), yapı ve fail arasındaki çatışmanın çözümüne, dönüşümsel sosyal etkinlik modeli aracılığıyla yaklaşır. Toplumsal biçimler/formlar her zaman önceden vardır ve insan failliği tarafından yeniden üretilir ve dönüştürülür. Bhaskar’a göre sosyal bilimlerin inceleme nesnesi, insan davranışları değil, insan davranışlarını yöneten, koşullandıran ve sınırlayan sürekli (istikrarlı) ilişkiler ve bu ilişkilerin dönüşümüdür. Yapı ve faillik arasındaki çatışma da ancak böyle bir sosyal bilim anlayışıyla çözümlenebilir (Bhaskar, 2020: 116).

Bhaskar, Natürallizmin Olanaklılığı (*Possibility of Naturalism*) ve Bilimsel Realizm ve İnsan Özgürleşmesi (*Scientific Realism and Human Emancipation*) eserlerinde geliştirdiği dönüşümsel sosyal etkinlik modelini, daha sonraki eserlerinde geliştirmiştir. Dialektik (*Dialectic: The Pulse of Freedom*, 1993) ve Plato (*Plato Etc. Problems of Philosophy and Their Resolution*, 1994) isimli eserlerinde bu model “sosyal küp” şeklinde ele alınmıştır. Sosyal küp aynı zamanda, “dört düzlemli sosyal varlık” (*four planar social being*) olarak da bilinmektedir. Bhaskar (2010:72), dönüşümsel sosyal etkinlik modelini bu yeni yaklaşımla daha da derinleştirir. Bu anlayışa göre, her sosyal olay aşağıdaki düzlemlerin veya boyutların her biri boyunca gerçekleşir (Bhaskar, 2010: 72):

- (a) doğa ile maddi işlemlerin düzlemi (*the plane of material transactions with nature*);
- (b) insanlar arasındaki sosyal etkileşimler düzlemi (*the plane of inter-/intra-subjective (personal) actions*);
- (c) sosyal ilişkiler düzlemi (*the plane of social relations*);
- (d) bireyin özneliği (*the plane of the subjectivity of the agent*).

Bhaskar’a göre, bu dört düzlem sosyal yaşamı oluşturur. Doğa ile maddi işlemler düzlemi, geçim sağlamak için harcanan ortaklaşa çabayı ifade eder. Failler arasındaki sosyal ilişkiler, sosyal sistemin yapılandırılmış konum ve pratiklerinin yürütülmesi biçiminde ele

alınmalıdır. Failler arası ilişkiler ise konumların veya pratikleri yürüten aktif görevli olarak bireylerden ziyade özneler olarak bireyler arasındaki etkileşimler olarak düşünülmelidir. Son olarak, bireyin öznelliği, kişisel ve kurumsal kimliklerin kendi kendini inşa etmesi gibi algılanmalıdır. Bir bütünlük olarak sosyal yaşam, diyalektik olarak birbirine bağlı bu dört düzlemden oluşur. Bhaskar’ın sosyal küp olarak adlandırdığı bu dört düzlemlili varoluş biçimi, yapı pratik ve fail topluluğunun karmaşık bir eklemelenmesini ifade etmektedir. Bu sosyal yaşam, karmaşık ve açık bir sistemdeki kısmi bütünlükler içinde, birlik-çesitlilik, içsel-dışsal, parça-bütün diyalektiklerini içermektedir (Creaven, 2002: 101).

Sosyal küp yaklaşımı, yapı ve failik ikiliğinde, Durkheim’in analizinde yer alan şeyleştirme ve Weber’in analizinde yer alan iradecilik gibi hatalardan kaçınır. Aynı zamanda hem bireyciliğin hem de kolektivizmin hatalarından kaçınan bir ilişki sosyal yaşam anlayışına sahiptir. Bhaskar’ın “ikilik” ile kastı, ‘varoluşsal karşılıklı bağımlılık ile esaslı bir farklılık/ayrılık (distinction) bileşimi’ anlamına gelir. Yani yapı ve fail karşılıklı bağımlıdır, fakat ontolojik olarak kesinlikle birbirlerinden ayrıdır ve birbirlerine indirgenemezler. Toplum ve doğa gibi, insan özneleri de tabakalaşmış ve ilişki varlıklar olarak kavranır. İnsan özneleri, çevrelerinden soyutlanmış ve sabit olarak algılanamazlar. Bu öznelerin varoluşları, diğer şeylerle ilişkilerinin bütünselliği ve onların ritimleri/jeo-tarihleri tarafından belirlenmiştir (Creaven, 2002: 101).

Bhaskar, bu eserlerinde dönüşümsel sosyal etkinlik modelini diyalektik, nedensellik, uzay ve zamanın üçlü birliği anlamına gelen “ritmik” kavramı aracılığıyla somutlaştırmaya çalışmıştır. Sosyal küp, sosyal yaşamın tek bir gerçeklik düzeyi (düzlem) tarafından belirlenmediğini göstermektedir. Sosyal yaşam, senkronizasyon mekanizmaları aracılığıyla ortak ritmik süreçlerle ilişkili, çeşitli maddi ve sosyal düzlemlerin bir kompleksi tarafından etkinleştirilir ve kısıtlanır. Bütün bu bileşenler birlikte toplumsal yaşamı oluşturmaktadır (Piiparinen, 2006: 426). Her bir düzlemde yer alan öğeler, “çoklu ve çelişkili belirlemelere ve dolayılara tabidir ve az ya da çok ölçüde (az ya da çok çelişkili) karşılıklı ilişki ve bütünlük sergiliyor olarak kavranmalıdır” (Bhaskar, 1993: 149).

Bhaskar’ın, geçmiş çalışmalarında yer alan dönüşümsel sosyal etkinlik modeline, doğa ile maddi işlemler ve bireyin öznelliği düzlemlerini ekleyerek geliştirdiği sosyal küp yaklaşımı, analizin zenginleşmesi olarak ele alınmalıdır. Wight, (2006: 175) farklı faaliyet düzlemlerinin sosyal sonuçlar/çıktılar üzerindeki etkisinin zaman ve mekâna göre değişebileceğini, fakat tüm sosyal olguların bu dört düzlemde de yer aldığını ifade etmiştir. Sosyal küp yaklaşımı oldukça değerlidir, çünkü bu yaklaşım, indirgemeci ve insan merkezli olmayan kapsamlı bir sosyal varlık ontolojisi sunmaktadır (Buch-Hansen, 2014: 87). Piiparinen (2006: 429) bu yaklaşımın, insan yaşamının, fiziksel, zihinsel, maddi, insani ve sosyal gerçeklik düzeylerinden ortaya çıkan çeşitli mekanizmaların sürekli gelişen karmaşıklığı tarafından düzenlendiğini ve dönüştürüldüğünü vurgulamıştır. Toplumsal etkinliğin dönüştürücü modelinin “sosyal küp” olarak yeniden modellenmesi, toplumsal varlığın çok boyutlu dokusunu ve açık uçlu dinamizmini ortaya çıkarır. Bu sosyal küp modeliyle, soyut yapı ve fail modeli, “birçok belirlenim ve ilişkiden oluşan zengin bir bütünlük” olarak yeniden biçimlendirilmiştir (Creaven, 2002: 105).

Sosyal yapılar, Bhaskar'ın analizinde soyut, aktüel³ olmayan ve aşkın varlıklardır (*entities*) ve sosyal yapı, bireyler arası sosyal etkileşimle bir tutulamaz ve algılanamayan aşkın bir varoluş alanıdır (Kaidesoja, 2007: 79). Eleştirel Gerçekçiliğin yapmaya çalıştığı şey de bu aşkın varoluş alanını ve bu alanın ilişkiselliğini ortaya çıkarmaktır. Başka bir deyişle, sosyal gerçekliğin tabakalı yapısında, görünür düzeydeki olguları üreten ve görünenin alt düzeylerinde bulunan yapı ve mekanizmaları ortaya çıkarmaktır. İlişkisellik ve kişiler arası ilişkiler arasındaki ayrım, gerçekliğin katmanlı/tabakalı yapısından kaynaklanmaktadır. Kişiler arası ilişkiler, gerçekliğin aktüel düzeyinde yer alırken, bu kişiler arası ilişkileri üreten ve faillerinin farkında bile olamayabileceği ilişkisellik, yani toplumsal ilişkiler daha derin bir düzey olan reel düzeyde yer alır. Bilimsel teori, sosyal hayatın olgularından, bunları zorunlu kılan *ilişkilere* doğru bir seyir izlemektedir.

Eleştirel Gerçekçiliğin yapısal analizleri, ilişkilerin ve yapıların doğasını inceleme üzerine kuruludur. Yapısal analizin amacına uygun yapılabilmesi için, parçalar, bütün için gerekli olacak şekilde içsel olarak ilişkilendirilmelidir ve her bir parça diğerleri olmadan var olmamalıdır. Parçaların birbirine bağımlılığı yoksa ve yalnızca dış ilişkileri varsa, o zaman bütün en fazla bir toplam (*aggregate*) olabilir ve yapısal analiz geçerliliğini yitirir. Dışsal ilişkiler olumsuzdur ve ilişkideki tarafların bu ilişkide olmaları ne zorunludur ne de olanaksızdır. Aynı zamanda dışsal ilişkideki tarafların biri, diğeri olmadan da varlığını sürdürebilir. İçsel ilişkiler ise zorunludur. Bir tarafın ne olduğu diğeri ile olan ilişkisine bağlıdır ve bir tarafın yokluğu diğeri de ortadan kaldırır. Köle efendi, ev sahibi kiracı ilişkilerinde olduğu gibi (Sayer, 2017: 123).

Eleştirel Gerçekçilik yaklaşımını benimseyenlerden Sayer'e göre (2017: 25-131) Marksist sınıf kavramı da iç ilişkilere dayanır, kapitalist toplum söz konusu olduğunda, öncelikle ücretli emek ve sermaye arasındaki ilişkiye dayanır. Soyutlama, özellikle yapıların tanımlanması için önemlidir. Yapılar, içsel olarak bağlantılı nesnelere ya da pratiklerin kümeleri olarak tanımlanabilir. Ev sahibi-kiracı ilişkisinin kendisi, özel mülkiyeti, kirayı, iktisadi artı değer üretimini vb. gerektirir. Toplumsal yapılar içinde belli rollerle ilişkili belli konumlar vardır. Yapılar belli dönüşümler altında değişmez olsa da genellikle yerinden edilmeleri zor olsa da bu onların içeriden, zaman içinde dönüştürülemeyeceği anlamına gelmez (Sayer, 2017).

Sosyal gerçeklik, birbiriyle ilişkili dinamik bir bütünlüktür. Bu dinamik bütünlüğün anlaşılması için gerekli çerçeve ise ancak Bhaskar'ın dönüşümcü sosyal etkinlik modeli

³ Bhaskar, nedensel yasaların gerçekliği doktrini için 'aktüalizm' (*actualism*) terimi kullanır. Buna göre olaylar arasındaki ilişkiler, yasalardır. Bu fikrin arkasında, yalnızca aktüel düzeyde olanın 'gerçek' kabul edilmesi yatmaktadır. Gerçek dünya, bizim onun hakkında bilgi edindiğimizden fazlasıdır. Bu sebeple bu gerçek dünya, tamamı erişime açık olmayan farklı seviyelerdedir. Üç ayrı düzey vardır: Direkt erişimimizin olmadığı ve yapılar ve mekanizmaların bulunduğu reel düzey, direkt olarak tecrübe edilen ve olayların (*events*) bulunduğu aktüel düzey, duyu deneyimlerinin yer aldığı ampirik düzey. Reel düzey, yaratıcı mekanizmaların çalıştığı düzeydir. Gerçekçi bilimin amacı, bu yaratıcı mekanizmaları ortaya çıkarmaktır. Fakat gerçeğe ancak ampirik ve aktüel düzeylerde erişim sağlayabiliriz. Ampirik düzeyde gerçek hakkında söyleyebileceğimiz, reel düzeydeki yaratıcı mekanizmaların doğasına bağlıdır (Özel, 2012: 15-6).

tarafından sağlanmaktadır. Bu modelde toplumlar, tarihsel olarak belirlenmişlerdir ve tarihsel bir uzam ve bağlamda yer alan insanlar arasındaki toplumsal/sosyal ilişkiler olarak tanımlanmaktadır. Fakat bu ilişkisellik, bireyler veya gruplar arası ikili ilişkiler düzeyinde bir ilişkiselliği ifade etmemektedir. Bu yaklaşımda, atomistik birey yaklaşımının terki ve bireyin varoluşunun ancak diğer bireylerin varlığında anlam kazanması söz konusudur. İşçi ancak işverenle, koca ancak eşi var olduğunda kocadır. İlişkisel bir bakış açısı, yalnız insanlar arası ilişkiye değil, insan ve doğa arasındaki olanları da ilişkisel bir çerçevede analiz eder (Ercan, 2015: 32). Sonuç olarak, kapitalist üretim sisteminde yaşayan bireylerin analizi, kapitalist üretimin tarihsel olarak verilmiş sosyal ilişkilerinin bir analizini gerektirir (Calnitsky, 2014: 578).

3. Kişilerarası İlişkiler Ağı Olarak Sosyal Yapı Kavramsallaştırması

Neoklasik paradigma, iktisadi analizi piyasaya ve denge analizine indirgemek adına, aslında temel birimi olan insanı analiz dışı bırakmıştır. Mark Granovetter öncülüğündeki Yeni Ekonomi Sosyolojisinin, iktisada ve özellikle de Neoklasik iktisada en temel eleştirisi odağı da bu çerçevede şekillenmiştir. Yalnızca kişisel çıkar peşinde, etkileşimsiz ve makine benzeri atomistik birey yaklaşımı iktisat bilimi için en büyük yanıltıcıdır. Neoklasik iktisadın bireyini sosyal, sosyolojinin bireyini ise aşırı sosyal bulan sosyologlar, sosyal ilişkiler şeklinde anlaşılan sosyal yapının merkeze alındığı yeni bir yaklaşım geliştirmişlerdir ve iktisadi eylemlerin sosyal yapıda içerildiğini ve süregiden ilişkiler sistemine gömülü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Granovetter (1985: 481), Neoklasik iktisadın en önemli eksikliğini, bireyler arasındaki kişisel ilişkiler ve ilişki ağlarının -yani sosyal ilişkiler ağlarının-, iktisadi kararlar ve kurumlar üzerindeki etkisinin yok sayılması şeklinde açıklamaktadır. Sosyal ilişkiler ağı olarak kavramsallaştırılan sosyal yapı, bu bölümün içeriğini oluşturmaktadır.

Granovetter, (1985: 485) hem iktisat hem de sosyolojideki bireylere işaret ederek, eksik sosyalleşmiş birey ve aşırı sosyalleşmiş birey yaklaşımlarının her ikisinde de karıştırmış gibi gözükmeye rağmen, atomize aktörler tarafından yürütülen eylem ve karar teorisi bulunduğunu düşünmektedir. Eksik sosyalleşme durumunda, kişisel çıkar peşinde koşma biçimindeki dar faydacılıktan doğan bir atomizasyon varken, aşırı sosyalleşme durumunda ise davranış paternleri içselleştirilmiş ve süregiden sosyal ilişkilerin davranış üzerinde yüzeysel etkisi vardır. Granovetter (1985: 486), aşırı sosyalleşmiş birey yaklaşımı için, Samuel Bowles ve Herbert Gintis gibi isimlerin, farklı sosyal sınıfların farklı bilişsel süreçler gösterdiği yaklaşımına bakar ve atomizasyon tuzağının burada da olduğunu ileri sürer. Bireyin sosyal sınıfı veya iş sektörü bilindiğinde, bu etkilerin bireyin zihninde sosyal etki halinde olduğu bilinir, fakat gerçek bir karar durumunda, kişi yine *homo economicus* gibi atomize kalabilir Sosyal ilişkileri ciddiye alan Harvey Leibenstein ve Gary Becker gibi isimlerin yaklaşımlarında da Granovetter'e göre atomize birey yaklaşımına düşülür. Aktörlerin davranışları belirli meslekler altında tanımlanır. Atomizasyon birey bazında değil, fakat grup bazında hala devam etmektedir (Granovetter, 1985).

Granovetter, insan davranışının verimli bir analizi için, aşırı ve eksik sosyalleşmiş kavramlaştırmaların ikisinde de örtülü olarak bulunan atomizasyon yaklaşımı terk edilmesi gerektiğini ileri sürer. Bireyler, ne sosyal bağlamın dışındaki atomlar gibi hareket ederler, ne de bir sosyal kategori için tasarlanmış bir senaryoya köle gibi uyarlar. Bireylerin niyetli davranışı, süregiden sosyal ilişkiler sistemi içerisinde gömülüdür (Granovetter, 1985: 487). Tüm davranışlar, insanlar arası ilişkiler ağında gömülüdür ve böyle bir yaklaşım aşırı ve eksik sosyalleşme kavramsallaştırmalarının köşelerini törpüler (Granovetter, 1985: 504).

Yeni Ekonomi Sosyolojisi, sosyal yapıyı, “kişiler arası ilişkiler ağı” olarak dar bir çerçeveye indirgemektedir. Sosyal ağ kuramları, bireylerin sosyal çevrelerinin nasıl hem o bireyin davranışını ve hem de temel kimliğini biçimlendirdiğine dair fikirler üzerine kurulmuştur. Bireyler arası sosyal ağlar, normlar oluşturur ve bu normlara uymayanları yaptırım aracılığıyla normlara uymaya zorlar. İktisadi davranış, sosyal rollerle ilgili normlar tarafından yönlendirilir. Yani iktisadi davranış tamamen rol yönelimli bir davranıştır. Sosyal ağlar, yeni iktisadi geleneklerin yayılmasını ve gücün kullanılmasını sağlayan iletim kanallarıdır. Ağlar, iktisadi yaşamda neyin mümkün olduğunu ve olmadığını belirlemektedir. Sosyal ağlar olarak sosyal yapı, işe alma, fiyatlandırma üretkenlik ve yenilikler gibi iktisadi çıktılarını etkiler.

Başta iktisadi olmak üzere tüm davranışlar, sosyal ilişkiler ağı içerisinde gömülü olduğundan toplumsal çıktı, bu ilişkiler ağından etkilenir. Sosyal ağlar şeklinde anlaşılan sosyal yapı, iktisadi çıktıyı üç temel sebeple etkiler. Birincisi sosyal ağlar, bilginin akışını ve kalitesini etkiler. Yani insanlar bildikleri, tanışık oldukları insanların bilgilerine daha çok güvenir. İkincisi sosyal ağlar, ödül ve ceza için önemli kaynaklardır. Üçüncüsü ise sosyal ağlarda bir tür güven ilişkisi doğar. Granovetter’in analizinde, bireyler, güvenli iş yapmak için, somut kişiler arası ilişkilere ve bu ilişki ağlarına bakar (Granovetter, 2005: 33). Birbirini tanımayan yabancılar arasındaki işlemlere nazaran, devam edegelen ilişkilerde güvenilirlik daha yaygındır, çünkü toplumsal ilişkilerde işbirlikçi davranışı geliştiren ve koruyan, ödül ve ceza şeklindeki toplumsal mekanizmalar yer almaktadır (Nee, 2013: 76).

Granovetter (2005: 34-5), sosyal ağların ve sosyal yapının, iktisadi çıktıyı nasıl etkilediğine dair bazı çekirdek ilkelerden bahseder. Bunlardan ilkinde (normlar ve ağ yoğunluğu) göre, sosyal ağların yoğunluğu, bilginin ve fikirlerin iletimini kuvvetlendirir ve doğru davranış biçimlerinin ortaya çıkmasına yardımcı olur. Ayrıca normlardan sapmaların da kolay teşhis edilmesine ve bu sapmaların cezalandırılmasında katkıda bulunur. İkinci ilke, zayıf bağların, daha geniş bir dünyayla bağ kurmayı kolaylaştırdığı ve güçlü bağlardan daha çok yeni bağlantıya sahip olduğunu ve bu sebeple bu bağların da dikkate alınması gerektiğini ifade eder. Granovetter’e göre bu bağlar, geniş ölçekteki bir sosyal yapının içinde bilginin yayılım alanını temsil etmektedir. Sosyal ağlarda, güçlü bağlardan daha çok zayıf bağ vardır. Üçüncü ilke ise iktisadi ve iktisadi olmayan eylemlerin iç içeliğine vurgu yapar. Granovetter’e göre sosyal yaşam, iktisadi olmayan bir odağa sahiptir. Bu iç içelik dolayısıyla, iktisadi eylemin, iktisadi olmayan tarafından etkilendiğini, yani ekonominin sosyal gömülülüğünü ifade eder.

Granovetter (2005) aynı makalede, sosyal ağların işe alma, fiyatlama ve üretkenlik üzerinde de etkili olduğunu ileri sürmektedir. İş piyasasında yani işe almada sosyal ağlar, yani sosyal sermaye kilit rol oynar. Tüm sosyal etkileşim, kaçınılmaz olarak bilgi ilettiği için, çalışan, işveren veya işler hakkındaki detaylar, insanların iktisadi olmayan sebeplerle içinde buldukları sosyal ağlar yoluyla sürekli olarak aktarılır. İnsanlar, herhangi bir iş arama zahmetine katılmadan, sosyal ortamlar aracılığıyla yeni işlerle tanışır. İnsanlar tanıdıkları insanlarla ticaret yaptıklarında, bu tanışıklık sebebiyle fiyatlar da etkilenebilir. Bu tip bir durumda tam rekabetten sapma meydana gelmiştir demektir ve bu durum hem sosyoloji hem de iktisadi işe davet etmeyi gerektirir. Çünkü Granovetter'e göre, eşanlı olarak hem iktisadi olan hem de olmayan bir güdüye sahip aktörün nasıl eylemde bulunacağını çözmek konusunda, her iki bilim de tek başına yetersiz kalır. Sosyal ilişkiler, üretkenlikle de yakından ilişkilidir. İnsanların sosyal gruptaki pozisyonları, üretkenliklerinin altında yatan temel etkindir. İşlerin çoğunun iş birliği olmadan yapılamayacağı ve bazı işlerin de karmaşık olması ve güç olması ve örtük bilgi gerektirmesi sebebiyle, insanlar arası ilişki ağları, üretkenlikte önem kazanır. İnsanlar arasındaki iyi ilişkiler kilit rol oynadığından, bir firmaya kişisel kontaklarla işe girmek, üretkenliği artırır ve hatalardan kaçınmaya yardımcı olur (Granovetter, 2005: 36-41).

Granovetter'in bu çalışmalarında ortaya konmak istenen, kişiler arası ilişkiler ağı olarak anlaşılan sosyal yapının, iktisadi alanı etkilediğidir. Yeni Ekonomi Sosyolojisi yaklaşımın en zayıf halkasını da aslında bu kişiler arası ilişkiler ağı olarak sosyal yapı kavramsallaştırması oluşturmaktadır. Granovetter'in düştüğü tuzak, piyasanın ve bu piyasadaki aktörlerin arasındaki ilişkilerin veri olarak kabul edilmesi ve piyasa ilişkilerini ortaya çıkaran toplumsal ilişkiselliği göz ardı etmesidir (Baş-Dinar, 2015: 40). Başka bir deyişle, Yeni Ekonomi Sosyolojisi, sosyal yapıyı, piyasa ilişkileri ile eşleyerek oldukça indirgemeci bir bakış açısı benimsemiştir. Piyasa ve piyasanın aktörleri arasındaki kişiler arası ilişkiler, gerçekliğin yalnızca yüzeyini oluşturmaktadır. Bilimsel etkinlik, bir önceki bölümde aktarıldığı üzere, bu yüzeydeki ilişkileri üreten yapı ve mekanizmaları keşfetmek üzerine olmalıdır. Sosyal yapıları, kişiler arası ilişkiler ağı olarak nitelemek, bu kişilerin eylemlerini şekillendiren derin bir gerçeklik düzeyi olarak yapı kavramının, bu derin anlamının kaybedilmesine neden olacaktır ve pratiklerin yüzeysel seviyesinde kalacaktır (Kolasi, 2018: 16). Başka bir deyişle, ilişkiler, gerçekliğin yalnızca yüzeyinde (görüngüler düzeyinde) yer alan kişiler arası ilişkiler olarak değil, insanların eylemlerini mümkün kılan ve insanların eylemleriyle dönüştürebildiği toplumsal ilişkisellik olarak ele alınmalıdır. Bhaskar'a göre (2015: 25) toplumsal ilişkiler, bu ilişkileri üreten veya dönüştüren bireylerden önce vardılar ve yapılar olarak kavranması gereken bu toplumsal ilişkiler, kişilerin pratiğine indirgenemeyen bir gerçekliğe sahiptir.

Sosyal yapının, insanlar arasındaki ikili ilişkiler olarak kavramsallaştırılması yerine, tarihsel bir süreç olan kapitalist sistemin işleyiş mekanizması keşfedilmelidir. Calnitsky'yi takiben (2014: 579) denebilir ki, belirli bir toplumda kimin neye sahip olduğu, kimin kim için ve hangi koşullarda çalıştığı ve kimin sosyal ürün üzerindeki haklara sahip olduğu gibi temel yapısal soru, yeni ekonomi sosyolojisinde vurgulanan ikili sosyal ilişkiler sorularının analitik olarak önündedir. Bu nedenle, dev bir süpermarket zincirinin yöneticisi ve küçük

bağımsız bir bakkalın sahibi, çeşitli güçlü veya zayıf bağlara sahip olabirse de bu kişilerin üretim araçlarıyla ilişkileri ve farklı sosyokültürel rolleri, bu kişilerin çıkarlarını ve sosyal ilişkilerinin doğasını, ciddi bir şekilde etkilemektedir (Calnitsky, 2014: 579).

Victor Nee (2013: 67) Granovetter’in gömülülük yaklaşımının, iktisadi analize sosyal olanı dahil etme anlamında önemli bir girişim olduğunu, fakat kişiler arası bağlar ve ağların yapısı üzerine yaptığı vurguların, iktisat sosyolojisinin kurucuları tarafından genişletilen kurumsal alanın daraltılmasına neden olduğunu ileri sürmüştür. Max Weber, Joseph Schumpeter ve Karl Polanyi’nin yazıları, daha derin nedensel güçlerin geniş bir kurumsal incelemesini yaparken, Granovetter’in başını çektiği Yeni Ekonomi Sosyolojisi yaklaşımı daha yüzeysel kalır. Swedberg’e göre (2019: 276), Yeni İktisat Sosyolojisi çalışmaları ise kapitalizm gibi makro fenomenlerden kaçınmakta ve daha ziyade orta ölçekli yaklaşımları daha konforlu bulmaktadır. Denebilir ki Yeni Ekonomi Sosyolojisi, iktisat biliminin sosyal olmayan insanlar analizini genişletme çabasıyla çıktığı yolda, ana akım yaklaşımından çok uzağa gidememiştir. Bireyler veya gruplar arası ikili ilişkiler, ağlar ve bağlantılar şeklinde analize eklenen sosyal yapı, yalnızca verili piyasa ilişkileri sınırında kalmaktadır ve aslında görünen gerçekliği üreten sosyal yapıların tarihselliğini göz ardı etmektedir.

Sosyal ağlarla ilgili yapılan çalışmalara verilecek önemli bir örnek, Ronald Burt’ın (1992, 2004) çalışmalarıdır. Yapısal deliklerle (*structural holes*) ilgili çalışan Ronald Burt (1992), “zayıf bağlar” argümanını genişletmiş ve yeniden formüle etmiştir. Yapısal delikler kavramı, belirli ağların çeşitli parçalarının köprülenme şekline odaklanır. Yapısal delik, özellikle farklı ağlar arasındaki birkaç bağlantıdan birini oluşturan kişi veya kişilere atıfta bulunur. Ağlarda bu pozisyonları işgal eden kişiler, her iki ağdaki diğer aktörler için mevcut olmayan bilgi veya diğer ayrıcalıklara sahip olabilmektedir. Bu ayrıcalık daha sonra diğer temsilcilerle pazarlık gücüne dönüştürülebilir. Burt (1992: 1-2), bu deliklere, “bilgiye erişim, zamanlama ve girişimcilik fırsatları” olarak atıfta bulunmaktadır. Yapısal bir delik, bu nedenle yararlanılması için bir fırsattır, Burt’un dilinde bu fırsattan yararlanan “yapısal girişimci”dir.

Sosyal ağlar ve iktisadi çıktı üzerine etkilerine dair başka bir örnek Brian Uzzi’nin 1996 ve 1999 yıllarında yaptığı çalışmalarıdır. Uzzi (1999: 482), finansman arayan firmaların “gömülü bağlar”dan nasıl fayda görebileceğine dair çalışma yapmıştır. Firmaların, borç veren kurumlarla, sıkı bağlar kurduğunda hem kredilerini güvence altına aldığından hem de düşük faiz oranlarını garantilediklerinden bahsetmektedir. Uzzi ve Lancaster’ın (2004) bir diğer çalışması da hukuk firmalarıyla güven ve karşılıklılık normları geliştiren kurumsal müsterilerin, daha düşük fiyatlar elde edebildiklerini göstermiştir.

Ağlar yaklaşımı, Yeni Ekonomi Sosyolojisi için temel bir yaklaşımdır. Granovetter, Burt, Uzzi ve Lancaster’ın kişilerarası ilişkiler olarak sosyal yapı yaklaşımlarına dair çalışmalarının yanlarına daha birçok çalışma eklenebilir, fakat çalışmanın kapsamı gereği mümkün değildir. Arrighi’ye göre (2001: 108), ağ teorisi ve gömülülük yaklaşımı, Yeni Ekonomi Sosyolojisi’ni eskisinden ayıran en temel özelliktir. İktisadın tek gerçek sosyal bilim olduğu ve diğer bilimleri de istila ettiği yaklaşımına dayanan İktisadi Emperyalizme

tepki olarak ortaya çıkan Yeni Ekonomi Sosyolojisi, benimsediği bu bulanık kavramsallaştırmalar nedeniyle, Eski İktisat Sosyolojisi geleneğinin yakaladığı başarının çok gerisinde kalmıştır. Eski İktisat Sosyolojisi geleneği daha makro ve sosyal sistemlere dayalı bir analiz yürütürken, Yeni Ekonomi Sosyolojisi, daha mikro ve sosyal etkileşimciliğe dayanan bir analiz yürütmektedir. Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nin ilgilendiği ağlar, bireyler veya sosyal gruplar arasında, zamanın çok kısa bir kısmı için var olan bağlantılar şeklindedir. Büyük yapılar veya uzun/ geniş süreçler için analizler, Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nde yer almaz. Eski İktisat Sosyolojisi’nin merkezinde yer alan, kapitalizmin tarihsel bir sosyal sistem olduğu fikri, Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nde tamamen kaybolmuştur. Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nin kapitalizm tarihsel bir sosyal sistem olduğu fikrine yabancılığı, mikro ve sosyal etkileşimciliğe dayalı analizindeki ısrarı sebebiyledir (Arrighi, 2001: 110).

Yeni Ekonomi Sosyolojisi, Neoklasik iktisada eleştirilerini yönlendirirken maalesef, aynı çerçeve içinde kalmıştır. Ana akım iktisadın atomistik birey yaklaşımını eleştirip, sosyal alana gömülü iktisadi davranış modeli önermesi, metodolojik bir yenilikten ziyade, yalnızca analiz çıktısında bir dönüşüme neden olmuş gibi görünmektedir. Calnitsky’ye göre (2014: 566), Yeni Ekonomi Sosyolojisi aslında bir dengesizlik analizi yapmaktadır. Toplumsal ilişkileri ve ilişkiler ağlarını analize dahil ederek, Neoklasik “denge” varsayımının düşmesini sağlamış ve bu ilişkiler ağları çoğaldıkça, piyasaların temizlenmesi de bir o kadar zorlaşmıştır. Gömülü olma, insanın iktisadi faaliyetini anlamının bir yolu değil, dengesizliğe neden olan bağımsız bir değişken haline gelmiştir. Gömülü olma ne kadar büyükse, dengesizlik de o kadar büyük olacaktır.

Yine Calnitsky (2014: 567) aynı makalesinde, Yeni Ekonomi Sosyolojisi ile ilgili problemin, gömülülük kavramından değil, belirsiz bir biçimde kullanılan sosyal ilişkiler kavramından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Yeni Ekonomi Sosyolojisi’nde sosyal ilişkiler, direk olarak kişiler arası ilişkiler olarak karakterize edilmiş biçimdedir. Yeni Ekonomi Sosyolojisi, kapitalist üretim sürecindeki toplumsal ilişkileri, kimin hangi kaynaklara sahip olduğu, emeğin faaliyetini ve dağıtımını kimin kontrol ettiği ve üretilenler üzerindeki mülkiyet haklarını kimin koruduğu gibi temel sosyal soru olarak anlamak yerine, sosyal ilişkiler kavramını kişisel, genellikle ikili ilişkiler, özellikle arkadaşlıklar, bağlantılar ve diğer sosyal bağlar şeklinde ele almaktadır. Tarihsel bir üretim sistemi olan kapitalist üretim sisteminde yer alan katmanlı bir ilişkisellik analizi yerine, mevcut piyasa ilişkilerinin veri alındığı ve bu piyasa ilişkilerini üreten mekanizmalara hiç değinilmediği indirgemeci bir yaklaşım benimsenmiştir.

Yeni Ekonomi Sosyolojisi, seviyelerin farklılaşmış ve beliriveren özelliklerini dikkate almamıştır. Bu sebeple sosyal (ve de iktisadi) gerçekliğin yalnızca görünen düzeyine yani özneler arası düzeyine odaklanılmıştır. Sosyal alan, iktisadi analize dahil edilecekse, sosyal gerçekliğin katmanlı ve tabakalaşmış yapısının varlığı göz önünde bulundurulmalıdır. Sosyal bilimin görevi ise görünürde yatan olgu ve olayları üreten yapı ve mekanizmaların keşfi olmalıdır.

4. Sonuç

Her bilimsel teori, bir ontolojiyi önden varsayar. Bilimsel teorilerin önden varsaydığı ontoloji ise analizin etkinliğini belirleyecektir. İktisadi düşünce içerisinde Neoklasik iktisada yöneltilen eleştirilerin temelinde de sıklıkla, ön varsaydığı ontoloji yatmaktadır. Neoklasik okulun benimsediği ontoloji, atomistik ve izole bireylerden müteşekkil kapalı bir sistem şeklinde kabul edilen gerçekliktir. Benimsenen bu ontoloji aynı zamanda bu yaklaşımın tutarsızlıklarının ve gerçekliği analiz etmede yetersizliğinin de altında yatan nedendir. Sosyal ve de iktisadi gerçeklik, ana akım teorilerin önden varsaydığı biçimde, izole ve atom benzeri bireylerinden oluşan kapalı bir sistem değil, aksine beliriveren süreçlerin yer aldığı karmaşık, dinamik ve organik bir bütünlüktür. İktisat biliminin potansiyelini gerçekleştirebilmesi için, ilk önce uğraştığı sosyal gerçekliğin doğasının doğru tespit edilmesi gereklidir.

Mark Granovetter’in başını çektiği Yeni Ekonomi Sosyolojisi yaklaşımı, tam bu gereklilikten hareketle iktisat biliminin atomistik ve izole birey yaklaşımının yanlışlığına dikkat çekerek, yeni bir ontoloji önermiş bir yaklaşımdır. Bu yeni ontolojide, süregelen sosyal ilişkiler ağına gömülü aktörler ve bu ilişkiler ağının etkisinde şekillenen ve yalnızca iktisadi olamayan aktör davranışları yer almaktadır. Neoklasik iktisadın gerçeklikten uzak ön varsayımları etrafında şekillenen Yeni Ekonomi Sosyolojisinin bu gömülülük ve ilişki ağları biçimindeki yaklaşımı, her ne kadar gerçekçi bir çağrı gibi gözükse de Neoklasik ekolde yer alan indirgemecilik, bu yaklaşımda da varlığını sürdürmektedir.

Yeni Ekonomi Sosyolojisi, gerçekliğin katmanlı ve tabakalaşmış yapısını göz ardı ederek, sosyal yapıyı, kişiler arası ilişkiler ağı olarak analize dahil etmiştir. Fakat kişiler arası ilişkiler düzeyi, Bhaskar’ı takiben, gerçekliğin yalnızca ampirik düzeyine tekabül etmektedir. Ampirik düzeydeki olgular, gerçekliğin reel düzeyinde, yani derin tabakalarında yer alan yapı ve mekanizmalar tarafından üretilir. Bu sebeple, bilimsel etkinlik bu yüzeydeki ilişkileri üreten yapı ve mekanizmaları keşfetmek şeklinde olmalıdır. Sosyal ilişkiler, kişiler arası ikili ilişkiler, arkadaşlıklar, bağlar şeklinde değil, toplumsal ilişkiler olarak ele alınmalıdır. Yine Bhaskar’ı takiben toplumsal ilişkiler, bu ilişkilere giren ve eylemleri ile bunları yeniden üreten veya dönüştüren kişilerden önce gelirler ve dolayısıyla bunların kendileri de yapıdır. Bu yapılar, kişilerin pratiğine indirgenemeyen bir gerçekliğe sahiptir. Yeni Ekonomi Sosyolojisinde yer almayan bu gerçekliğin katmanlı yapısına dair yaklaşım, piyasa ve ilişkilerinin veri olarak alınması ile sonuçlanmıştır. Tarihsel bir sistem olarak kapitalist sistemin analiz edilmesi, ancak Bhaskar’ın ele aldığı biçimdeki bir ilişkisellik analizi ile mümkündür.

Kaynaklar

- Arrighi, G. (2001), “The New Economic Sociology and Its Double Silence on Capitalism and Braudel”, *Fernand Braudel Center Review*, 24(1), 107-123.
- Baş-Dinar, G. (2015), “İktisadi Sosyolojiden Yeni İktisat Sosyolojisine: İktisat ve Sosyoloji İlişkisinin Değişen Yüzü”, *Sosyoekonomi*, 23(26), 25-44.

- Bhaskar R. (2013), *Natüralizmin Olanaklılığı, Çağdaş İnsan Bilimlerinin Felsefi Bir Eleştirisi* (Çev: Vefa Saygın Ögüt), Ankara: Pratika.
- Bhaskar, R. (2007), "Theorising Ontology", in: C. Lawson et al. (eds.), *Contributions to Social Ontology* (192-204), London: Routledge.
- Bhaskar, R. (2008), *Dialectic: The Pulse of Freedom*, London: Routledge.
- Bhaskar, R. (2010), *Plato Etc. Problems of Philosophy And Their Resolution*, London: Routledge.
- Bhaskar, R. (2015), *Gerçekliği Geri Kazanmak: Çağdaş Felsefeye Eleştirel Bir Giriş* (Çev: Beyza Sumer Aydaş), Ankara: Notabene Yayınları.
- Bhaskar, R. (2020), "Critical Realism And The Ontology Oof Persons", *Journal of Critical Realism*, 19(2), 113-120.
- Buch-Hansen, H. (2014), "Dimensions of Real-World Competition - A Critical Realist Perspective", *Real-World Economics Review*, 66, 80-94.
- Burt, R. (1992), *Structural Holes: The Social Structure of Competition*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Burt, R. (2004), "Structural Holes and Good Ideas", *American Journal of Sociology*, 110(2), 349-399.
- Calnitsky, D. (2014), "Economic Sociology as Disequilibrium Economics: A Contribution to The Critique of The New Economic Sociology", *The Sociological Review*, 62(3), 565-592.
- Creaven, S. (2002), "The Pulse Of Freedom? Bhaskar's *Dialectic* And Marxism", *Historical Materialism*, 10(2), 77-141.
- Dunn, S.P. (2009), "Cambridge Economics, Heterodoxy and Ontology: An Interview with Tony Lawson", *Review of Political Economy*, 21(3), 481-496.
- Ercan, F. (2015), *Toplumlar ve Ekonomiler*, İstanbul Bağlam Yayınları.
- Granovetter, M. (1985), "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness", *American Journal of Sociology*, 91(3), 481-510.
- Granovetter, M. (1992), "Economic Institutions as Social Constructions: A Framework Analysis", *Acta Sociologica*, 35(1), 3-11.
- Granovetter, M. (2005), "The Impact of Social Structure on Economic Outcomes", *Journal of Economic Perspective*, 19(1), 33-50.
- Jackson, W.A. (1995), "Naturalism in Economics", *Journal of Economic Issues*, 29, 761-780.
- Jackson, W.A. (2003), "Social Structure in Economic Theory", *Journal of Economic Issues*, 37(3), 727-746.
- Kaidesoja, T. (2007), "The Concept of Social Structure in Roy Bhaskar's Critical Realism", *Sociologia*, 44(2), 79-94.
- Kolasi, K. (2018), "Uluslararası İlişkilerde Sosyal Ontoloji Kavrayışının Meta-Teorik Eleştirisi", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(59), 3-18.
- Lawson, T. (1997), *Economics and Reality*, London: Routledge.
- Lawson, T. (2003), *Reorienting Economics*, London: Routledge.
- Nee, V. (2013), "İktisat ve Sosyolojide Yeni Kurumsalcılık", içinde: N. Smelser & R. Swedberg (eds.), *İktisat Sosyolojisi* (çev. E. Gültüvin & G. Omay) (57-102), Bursa: Sentez.
- Özel, H. (2012), "Ekonomi Politikiğin Yöntemi ve Kapsamı", *İktisat Felsefesi Dergisi*, 1, 12-42.

- Piiparinen, T. (2006), "Reclaiming The Human Stratum, Acknowledging The Complexity of Social Behaviour: From The Linguistic Turn to The Social Cube in Theory of Decision-Making", *Journal For The Theory of Social Behaviour*, 36(4), 435-452.
- Polanyi, K. (2009), *Büyük Dönüşüm* (Çev: Ayşe Buğra), İstanbul: İletişim.
- Sayer, A. (2017), *Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım* (Çev: Sabri Gürses), İstanbul: Küre Yayınları.
- Swedberg, R. (1997), "New Economic Sociology: What Has Been Accomplished, What Is Ahead?", *Acta Sociologica*, 40(2), 161-182.
- Swedberg, R. (2019), *Max Weber ve İktisat Sosyolojisi Düşüncesi* (Çev: Celal Burak Aydın), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uzzi, B. & R. Lancaster (2004), "Embeddedness and Price Formation in the Corporate Law Market", *American Sociological Review*, 69(3), 319-344.
- Uzzi, B. (1996), "The Sources and Consequences of Embeddedness for the Economic Performance of Organizations: The Network Effect", *American Sociological Review*, 61(4), 674-698.
- Uzzi, B. (1999), "Embeddedness in the Making of Financial Capital: How Social Relations and Networks Benefit Firms Seeking Financing", *American Sociological Review*, 64(4), 481-505.
- Wight, C. (2006), *Agents, Structures and International Relations. Politics as Ontology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Yılmaz, F. (2012), "İktisat, Kurumsal İktisat ve İktisat Sosyolojisi", *İstanbul Journal of Sociological Studies*, (45), 1-17.

Soylu, F.E. (2022), "Yeni Ekonomi Sosyolojisinde Sosyal Yapı: Eleştirel Gerçekçi Bir Kritik", *Sosyoekonomi*, 30(53), 329-345.